

УДК 336.74:336.76

Лаврик С. С., аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Донецького національного університету ім. Василя Стуса

ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У РОЗРІЗІ СХЕМ І НЕГАТИВНИХ ФАКТОРІВ

У статті досліджено деякі аспекти тіньової економіки на просторі фондового та валютного ринку. Особлива увага присвячена проблемам, що формують додатковий попит на готівку та їх наслідки. Розглянуто особливості ухилення від обмежень на граничні розрахунки готівкою, вразливості закону. Запропоновано вирішення цього питання шляхом внесення коректив у Постанову НБУ №210, що сприятиме запобіганню деяких схем уникнення відповідальності за перевищення граничних розрахунків готівкою. Зроблено аналіз факторів, що стримують перехід до безготівкової економіки, серед них: недостатня кількість банківських та POS терміналів, зменшення кількості платіжних карток, надмірна готівкова маса в економіці разом з відсутністю вигідної та надійної альтернативи зберігання коштів. Досліджено розповсюджені схеми розкрадання коштів посередниками на валютному та фондовому ринку. Надано рекомендації щодо регулювання їх діяльності. Було акцентовано увагу на махінаціях ринку ОВДП з наступним аналізом імовірних схем відмивання коштів та запропоновано найбільш ефективні, на нашу думку, засоби стримування подальших порушень.

Ключові слова: тіньова економіка, ринок цінних паперів, детінізація, тіньові схеми, ОВДП, готівкова маса

Рис. 3, Табл. 1, Літ. 10

Лаврик С. С.

ТЕНДЕНЦИИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В РАЗРЕЗЕ СХЕМ И НЕГАТИВНЫХ ФАКТОРОВ

В статье исследованы некоторые аспекты теневой экономики на пространстве фондового и валютного рынка. Особое внимание уделено проблемам, формирующим дополнительный спрос на наличность и их последствия. Рассмотрены особенности уклонения от ограничений на предельные расчеты наличными, уязвимости закона. Предложено решение этого вопроса путем внесения корректив в Постановление НБУ №210, что будет способствовать предотвращению некоторых схем избегания ответственности за превышение предельных расчетов наличными. Сделан анализ факторов, сдерживающих переход к безналичной экономике, среди них: недостаточное количество банковских и POS терминалов, уменьшение количества платежных карточек, чрезмерная наличная масса в экономике наряду с отсутствием выгодной и надежной альтернативы хранения средств. Исследованы распространенные схемы хищения средств посредниками на валютном и фондовом рынке. Даны рекомендации по регулированию их деятельности. Было акцентировано внимание на махинациях рынка ОВГЗ с последующим анализом возможных схем отмыwania средств и предложены наиболее эффективные, по нашему мнению, средства сдерживания дальнейших нарушений.

Ключевые слова: теневая экономика, рынок ценных бумаг, детенизация, теневые схемы, ОВГЗ, наличная масса

Lavryk S.

TRENDS OF THE UKRAINIAN SHADOW ECONOMY IN THE SCHEME AND NEGATIVE FACTORS

The article examines some aspects of the shadow economy in the space of the stock and currency markets. Special attention is paid to the problems that form an additional demand for cash and their consequences. Features of the evasion of restrictions on limit cash settlements and the vulnerability of the law are considered. The solution to this problem was proposed by amending the NBU Resolution №210, which will help prevent some of the schemes to avoid liability for exceeding the limit of cash settlements. There was an analysis of the factors constraining the transition to a non-cash economy, among them: insufficient number of banking and POS-terminals, a reduction in the number of payment cards, excessive cash in the economy along with a lack of an advantageous and reliable alternative to keeping funds. Investigated the widespread schemes for theft of funds by intermediaries in the currency and stock market. Recommendations are given to regulate their activities. Attention was focused on the machinations on government bond market with the subsequent analysis of possible money laundering schemes and proposed the most effective, in our opinion, means of restraining further violations.

Key words: shadow economy, shadow economy, stock market, unshadow the economy, shadow schemes, government bond, cash weight.

Постановка проблеми. Тіньові відносини існують як невід'ємна частина будь-якої економіки, різниця між країнами полягає лише в специфіці і розмірі цього сектора. Тіньова економіка в Україні на 2017 рік набуває загрозливих розмірів (3 місце в світі, відповідно до оцінки Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів вона склала 46% ВВП країни [1]). Вона спотворює закони ринку і робить неможливою добросовісну конкуренцію. Перекручуються закони країни, а організації, покликані захищати - під впливом величезних доходів від нелегальної діяльності, стають частиною цих схем і приймають повноцінну участь у захисті «брудних» фінансових потоків. По всій Україні тінь зустрічається від найменших масштабів, будь то подвійний продаж квитків кондуктором у трамваї, до найбільш великих: махінації в митній службі України, фіктивні держзакупівлі, перевищення службових повноважень топ-менеджерами, в тому числі і в державних компаніях, для реалізації корупційних схем.

Боротьба з цим явищем – це виклик не тільки для наукової та практичної спільноти пов'язаної з економікою, а і для всього населення загалом. Так як основним чинником тіньової економіки виступають не економічні фактори, а саме соціальні. Звідси впливає високий рівень корупції, низький рівень податкової моралі та фінансової грамотності.

Для дослідження тіньова економіка найбільш складна тим, що є прихованою. Ефективному аналізу постійно протидіє нестача інформації, а додатково ситуація ускладнюється, коли державні силові відомства працюють у змові із злочинцями і наявні докази корупції, відмивання коштів знищуються, приховуються або лежать поза зоною досягнення для всіх «сторонніх». Звідси, на нашу думку, виникає необхідність детального розгляду найбільш гострих та цікавих виявлених випадків тіньової економіки, так як, у більшості своїй, схеми не змінюються роками. Саме педантичний аналіз допоможе знайти вразливі моменти у факторах, що спричиняють «тінь», та у самих тіньових схемах, що у перспективі може бути запорукою успішної боротьби з ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження тіньових схем, обсягу тіньової економіки, відмиванню грошей та факторів, що призводять до зростання цього сектору присвячено багато робіт провідних вчених, асоціацій та організацій, серед яких: Ф. Шнайдер, В. Танзі, Е. Фейге, Й. Кеттл, Т. Паккард, Л. Ебергард, Р. Клітгаард, П. Мауро, С. Роз-Аккерман, Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА), Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF). Серед вітчизняних вчених особливу увагу слід звернути на таких як: Базилевич В., Ходжаян. А., Варналій З., Ладюк О., Мазур І., Заниздра М., Ковтуненко К., Ковальчук Т., Сухоруков А., Мандибура В., Моторин Р.

Визначення невирішених питань в обраній для дослідження проблемі. Для сучасної України характерна ситуація, де відсутність ефективної системи покарання, разом з недостатнім поліпшенням бізнес-клімату в Україні, підштовхує бізнесменів до порушення не тільки етичних норм, а й законів. Відсутність ефективного механізму протидії чинникам тіньової економіки та дієвої моделі оцінки розміру тіньового сектора також залишається відкритим питанням.

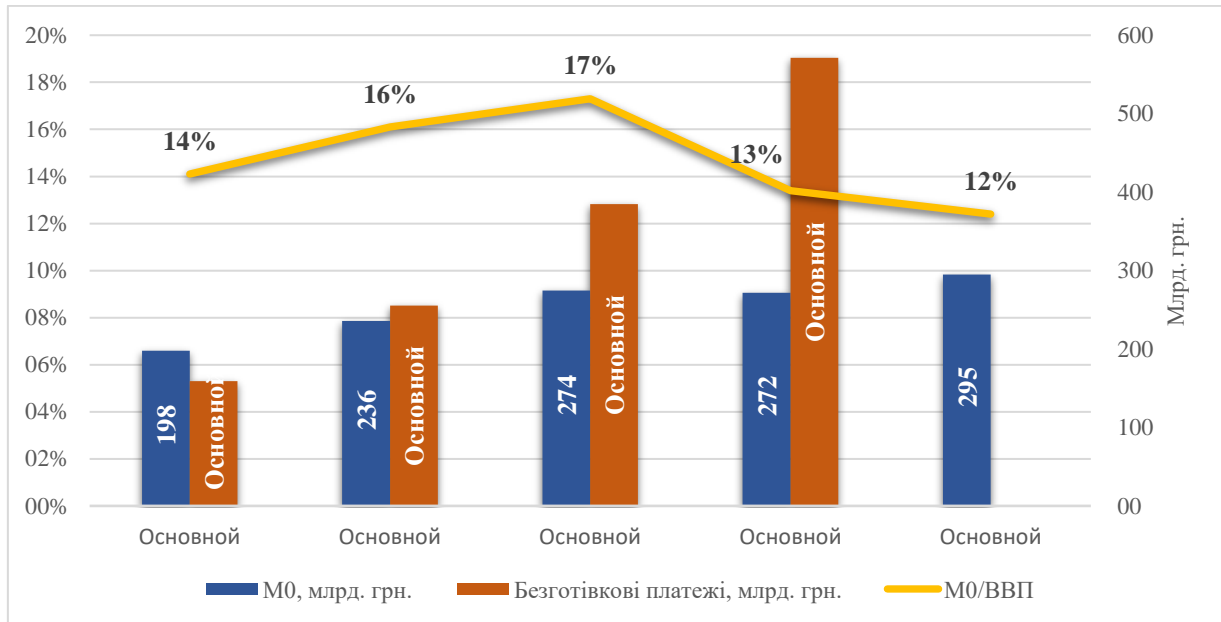
Мета статті. Визначення негативних факторів, що перешкоджають детінізації економіки та їх можливе подолання, розгляд тіньових схем, пов'язаних із ринком цінних паперів, валют та нівелюванням заборони на граничні розрахунки готівкою.

Виклад основного матеріалу. В Україні високий рівень тіньової економіки забезпечується великою кількістю факторів, одним з таких є низький рівень довіри до банків (21% у 2013 р. дає Інститут Геллапа [2] та 1,9 балів із 5 у 2017 згідно Асоціації захисту банків[3, с. 7]), через що зберігається постійний попит на готівку. Більше двох третин готівки знімається в банкоматах з платіжних карток замість використання у якості електронного платіжного засобу. Порівнюючи із зарубіжними країнами Україна має досить високий показник співвідношення готівкової маси до ВВП - 12,4% (див. рис. 1), що сповільнює розвиток технологій, сервісів та знижує прозорість економічних відносин

У 2010 р. разом з поступовим зростанням номінального ВВП також відбувалося одночасне збільшення готівкових коштів (M0), однак, не зважаючи на це співвідношення M0/ВВП мало спадаючий тренд.

Починаючи з 2013 р., незважаючи на постійне підвищення кількості безготівкових розрахунків, відношення готівки до ВВП зростає кожного року до періоду 2015-2016 рр., де на фоні значних коливань курсу гривні та воєнної ситуації на Сході України спостерігається відмова населення від готівкової гривні з наступною її конвертацією у валюту, переважно готівковий долар. Далі відбулося відчуження з системи готівкового обігу тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, що в свою чергу призвело до скорочення M0 на 80 млрд. грн. За інформацією Національного банку України (НБУ) при такому ж розмірі ВВП співвідношення M0/ВВП могло б становити 18,6% [6, с.4]. З чого можна зробити висновок, що цифра у 12,4% хоча і є справжньою, але не зовсім відповідає дійсності, а рівень готівки в Україні залишається надзвичайно високим у порівнянні з країнами Європи.

Це передбачає необхідність виникнення нових мотиваційних інструментів для населення, які стимулювали б перехід до безготівкових форм. Таким засобом може стати формування незначних короткострокових податкових пільг з боку Державної фіскальної служби (ДФС) для користувачів карток або підприємств, що розвивають цю сферу. З боку банківського сектора можливе створення умов, за яких використання готівки при проведенні платежів буде менш вигідним за безготівковий варіант шляхом встановлення більш високих процентних ставок за обслуговування та зняття готівки, що повинно здійснюватися під централізованим контролем НБУ.

Складено автором на основі джерел [4; 5]

Рис. 1. Обіг коштів в Україні протягом 2013-2017 років

Наступна актуальна проблема витікає із попередньої і стосується безготівкових розрахунків, і платіжних карток. Варто пам'ятати, що готівкові кошти – це основний інструмент тіньової економіки серед населення, без якого доволі складно отримувати і давати хабарі. Тому, вкрай важливо зосередити увагу на переході до повноцінної сучасної економіки, з майже повною відмовою від готівкових розрахунків.

З наступної таблиці (табл. 1.) видно, що кількість платіжних карток значно зменшилась у порівнянні з минулими періодами, крім того ця динаміка зберігається. У 2017 р. кількість карток в обігу зменшилась на 12 тис. шт. порівняно із відповідною датою у 2014 р. Кількість банкоматів і терміналів також зменшується не дивлячись на сучасні тенденції просування електронних платежів (наприклад, згідно програми НБУ Cashless economy), протягом періоду 2014-16 років відбулося зниження кількості терміналів на 26,7 тис. шт. і лише в 2017 р. цей показник виріс на 24,8 тис. шт., проте це все ж менше на 2 тис. шт. ніж у 2014 р.

Таблиця 1. Показники ринку платіжних карток, готівкової маси та безготівкових платежів

	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу)* (тис. шт.)	Платіжні картки (активні) (тис. шт.)**	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)			Безготівкові платежі (млн. грн.)	Готівка, млн. грн.
					загальна	торговельні	банківські		
2014	49 719	69 726	35 622	40 350	221 222	192 331	28 891	255 194	235 881,0
2015	51 649	70 551	33 042	36 596	203 810	178 875	24 935	384 795	274 365,6
2016	43 058	59 307	30 838	33 334	194 478	174 293	20 185	571 275	271 791,8
2017	41 746	57 633	32 389	33 783	219 241	199 796	19 445	-	294 753,2

Складено автором на основі джерел [5; 7], дані зазначені на 1 січня звітного року.

* зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, термін дії яких не закінчився.

** зазначається загальна кількість емітованих банком платіжних карток, за якими була здійснена хоча б одна видаткова операція за останні три місяці (до 01.04.2012 року - за останні дванадцять місяців).

На 2014 р. ці показники значно відставали від аналогічних у розвинутих країнах,

так кількість POS-терміналів на 1 млн. населення становила 4,5 тис. шт., це на 4,4 тис. менше ніж у Росії, та на 39,1 тис. менше ніж у США. Зазначені дані дають змогу зробити висновок про недостатню кількість терміналів, навіть при наявності масштабної боротьби з готівкою в Україні. Необхідно забезпечити умови вільного доступу до банківського терміналу в кожному населеному пункті.

Особливої уваги на нашу думку заслуговує гранична сума для розрахунків готівкою протягом одного дня. Для розрахунків між підприємствами та підприємцями ця сума становить 10 тис. грн. Що стосується розрахунку між фізичними особами та фізичними особами з підприємствами, то ця сума становила 150 тис. грн. і лише у 2017 р. ця цифра зменшилась до 50 тис. грн.

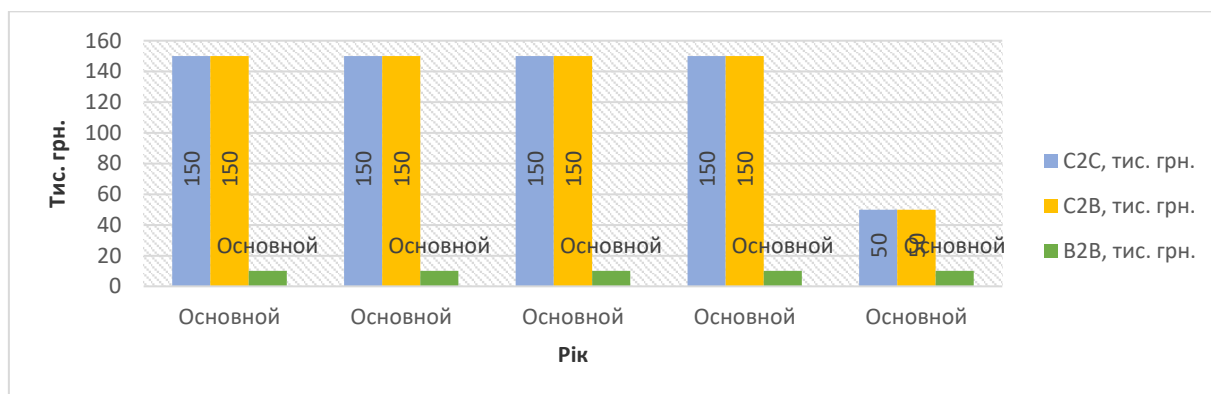

Рис. 2. Зниження граничної суми розрахунків готівкою 2013-2017 років

Однак, варто зазначити, що ця цифра значно перевищує відповідні показники у країнах Європи [8, с.19]. До того ж, існує безліч схем щодо уникнення відповідальності за перевищення цієї суми.

Однією з найбільш розповсюджених схем, на нашу думку, є поповнення обігових коштів підприємств шляхом отримання безвідсоткової поворотної фінансової допомоги, поповнення власного капіталу шляхом збільшення статутного фонду та ін. Згідно Постанови НБУ №210, жодних обмежень щодо подібних операцій не застосовувалось. Звідси, як і до прийняття змін до постанови, можливо отримувати поворотну фінансову допомогу від фіз. осіб, поповнювати статутний капітал шляхом внесення готівки до каси підприємства, не дивлячись на існуючі обмеження на розрахунок.

Аналогічним чином підприємці обходять обмеження щодо розрахунку за товари, навіть якщо неможливо провести оплату через касу банку, а поточного рахунку фізична особа не має. У такому випадку платіж розбивається на декілька днів не перевищуючи суми у 50 тис. грн., де факто підприємець отримує всю суму готівкою одразу. Або використовується договір безвідсоткової поворотної фінансової допомоги на необхідну суму з боку фіз. особи, в результаті чого підприємство також отримує кошти відразу і в повному обсязі. Після чого у підприємства формально виникає кредиторська заборгованість у вигляді поворотної фінансової допомоги та дебіторська заборгованість за товари з однією і тією ж фізичною особою далі проводиться припинення зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог і поворотна фінансова допомога фактично стає оплатою за товари. За такою схемою працює безліч регіональних менеджерів, що здійснюють закупівлі товарів або навпаки – продаж у досить великих об'ємах на сотні тисяч гривень.

Покарання за порушення порядку проведення готівкових розрахунків (Ст. 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення) стосується лише фізичної особи-

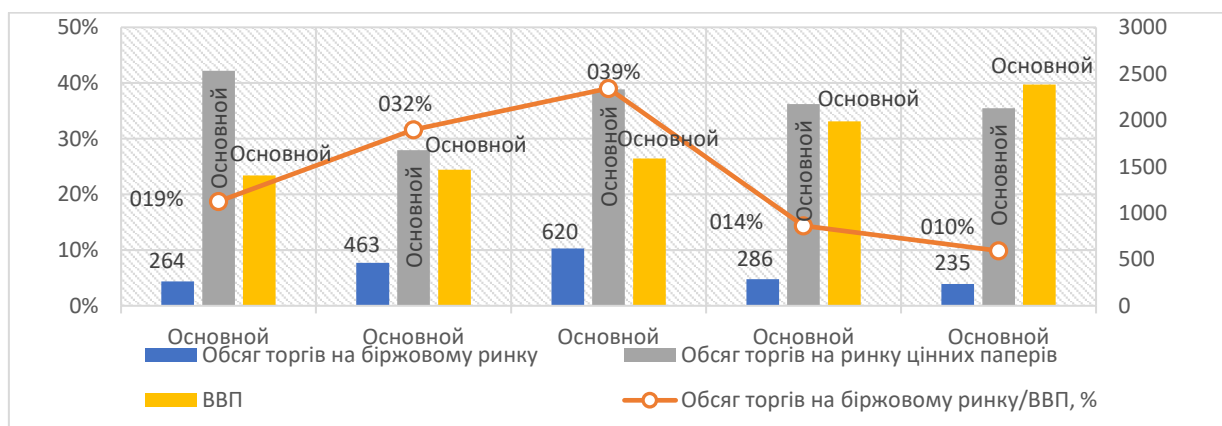

підприємця та юридичних осіб. Відповідальність фіз. осіб за перевищення граничних сум розрахунків готівкою чинним законодавством не передбачено, що на думку автора є недоліком. Також, вважаємо за необхідне, внести корективи у Постанову № 210 з метою нівелювання можливості використання схем, що зазначені вище, наприклад, обмежити можливість поповнення статутного капіталу через касу на таких самих умовах як і розрахунки готівкою. Проводити вибірковий контроль підприємств з боку ДФС, щодо наявності подібних випадків.

Ці дані дають можливість стверджувати, що відмова від готівки в Україні у значній мірі активно стримується недостатньо розвинутою інфраструктурою, недовірою до банківської системи, низькою фінансовою грамотністю населення та відсутністю додаткових стимулів з боку банківської системи та держави для переводу їх з готівки у інший вид. Таким видом можуть бути не тільки електронні гроші та депозити, на нашу думку пріоритетним напрямом для залучення готівкових коштів можуть стати інвестиції у цінні папери та метали, як державні, так і корпоративні.

Говорячи про інвестиційну діяльність, варто зупинитись на тому, що ця сфера залишається проблемною і досі розвивається в нашій країні. Станом на 1 серпня 2012 р. кількість ліцензій, виданих українським торговцям цінними паперами (ЦП) складала 685, у 2016 році таких ліцензій було вже 843, проте зауважимо, що професійну діяльність на ринку ЦП здійснювало 666 професійних учасників фондового ринку [9]. Хоча Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) у річному звіті за 2016 р. виправдовує поступове зменшення їх кількості тим, що це «пов'язано насамперед з ретельнішим підходом Комісії до процедури видачі ліцензій та підвищення вимог регулятора до профучасників», ми ж впевнені у тому, що така кількість є замалою для країни з таким обсягом ВВП. Зменшується кількість брокерів, дилерів та організацій, що займаються управлінням ЦП, активами інституційних інвесторів, депозитарною діяльністю. У зв'язку з чим створюються певні перешкоди для акумуляції збережень населення із наступним залученням їх у цю сферу.

Дивлячись на рис. 3, за підсумками 2016 р. простежується зростання ВВП порівняно з обсягом торгів на ринку ЦП, обсяг торгів на ринку ЦП знизився на 2,07%, а обсяг біржових контрактів з ЦП на організаторах торгівлі у 2016 році зменшився на 17,75% – до 235,41 млрд. грн., що еквівалентно 9,88% ВВП України порівняно з показником 2015 р.

Складено автором згідно із НКЦПФР [9]

Рис. 3. Обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2012 – 2016 роках, млрд. грн.

У зв'язку зі значним розвитком комп'ютерних та інформаційних технологій вже

на протязі досить значного терміну працюють електронні біржі. Контроль за організаціями, які надають послуги інтернет-трейдингу, здійснюється неналежним чином, до деяких ринків існує необмежений доступ, внаслідок чого він опиняється поза зоною догляду, а на території України з'являються фіктивні компанії, що видають себе за дилінгові центри.

Серед схем, які вони використовують для розкрадання коштів варто виділи такі:

- пропонується укласти договір довірчого управління через Інтернет. Без використання електронного підпису договір не матиме юридичної сили і при зникненні компанії з грошима, немає можливості звернутися з претензіями і повернути свій капітал. Юридична адреса компанії виявляється фіктивною або гроші зараховувались на власний рахунок шахрая і за компанія за документами не вела діяльності;

- використовуючи кошти двох клієнтів, трейдер відкриває протилежні позиції на рахунках, отримуючи зростання капіталу по одному з них, а на іншому аналогічний збиток. Перший інвестор втрачає свої гроші, другий отримує процент від торгівлі;

- надзвичайно розповсюджена схема, коли брокер не виводить кошти трейдера на міжнародний ринок. У розпорядженні трейдера є термінал наданий брокером, з котируваннями ідентичними міжнародним, однак при торгівлі з'являються штучні значні цінові коливання, спричинені брокером, через які трейдер втрачає свій капітал, який є заробітком шахрая;

- існують випадки гри дилінгового центра завжди проти інвестора, таким чином її виграш – це програш клієнта.

Такі організації створюють негативний образ торгівлі як на валютному так і на ринку ЦП, результатом чого є повна відсутність серед населення бажання займатися інвестиційною діяльністю. Низька фінансова грамотність є додатковим фактором страху перед альтернативним депозиту використанням коштів.

Таким чином, можна говорити про недостатню розвиненість цієї діяльності і, відповідно, про її перспективність як форми підприємництва та сфери акумулювання грошей населення у зв'язку з вищесказаним. Вважаємо необхідним посилення контролю за такими організаціями з боку НКЦПФР з урахування відповідних законодавчих змін та обов'язковим ліцензуванням, здійснювати ретельні щорічні перевірки їх діяльності на фондовому та валютному ринку. Проводити круглі столи з метою підвищення обізнаності населення у цій сфері.

Окремої уваги заслуговує схема із відмиванням грошей через використання облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). Схема доволі стара - щоб не викликати зайвих підозр, один банк продає 1000 облігацій посереднику за заниженою ціною, потім посередник кілька разів перепродає цю тисячу облігацій між "партнерами" і котирування ОВДП йдуть вгору. Ціна на папери зростає, що дає виправдання для другого банку, через посередника, купити ці облігації трохи дорожче. Різниця для учасників схеми – це прибуток. Нерідко посередниками є кіпрські компанії або інші офшори.

За різною інформацією середній заробіток за місяць від таких операцій може становити 5% з кожного такого вливання ОВДП. Справа 2013 р., стосовно якої МВС веде розслідування про шахрайство з цінними паперами з 4 липня 2015 року (ч. 4 ст. 190 Кримінального кодексу України), дає нам змогу побачити, що тільки за один оберт «Банк ¾» імовірно відмив 200 млн. грн. Зокрема, за даними слідства, в 2013 - 2015 роках «Ощадбанк» продав на користь «Банку ¾» ОВДП на 22,4 млрд. грн. (Слідче управління прокуратури Києва веде досудове розслідування з січня 2016 року (за ч. 2 ст. 364 Кримінального кодексу України). Процентний дохід за цими паперами виплачується з держбюджету і складає 8,5-10% річних від номінальної вартості. За інформацією

слідства, державний «Ощадбанк» продавав облигації «Банку ¾» за кілька днів до дати виплати процентного доходу [10]. В результаті «Ощадбанк» недоотримав близько 2 млрд. грн., які у вигляді процентного доходу по облигаціях були перераховані «Банку ¾». На даний момент аналогічні перевірки ведуться у відношенні до компанії «ICU» та банку «Авангард», що свідчить про актуальність питання.

Імовірною вважається схема, яка стосується махінацій з ОВДП за допомогою інсайдерської інформації. У великому об'ємі купуються ОВДП з індексацією до валюти. Суть схеми полягає у тому, що покупець заздалегідь знає про майбутнє падіння гривні, тобто отримується інформація від органу, що безпосередньо займається регуляцією курсу національної валюти, у даному випадку це НБУ. Після отримання ОВДП у розпорядження, курс гривні падає, як це було у січні 2015 р. з 16 грн. за долар - до 30 грн., за декілька днів. Таким чином на курсовій різниці отримується надприбуток.

Будь яка з цих схем є аморальною по відношенню до народу України, так як гроші відраховуються безпосередньо із державного бюджету. Наголосимо, що жодна з таких схем не може бути здійснена без безпосередньої участі топ-менеджменту державних структур, як то НБУ або державні банки. Закони мають бути більш жорсткими по відношенню до використання інсайдерської інформації, як, наприклад, у США, а контроль за «проблемними» ринками та найбільшими її учасниками (наприклад, державні банки) з боку відповідних організацій (Державна служба фінансового моніторингу України) повинен здійснюватися безперервно.

Висновки. Пріоритетними діями мають стати конкретні і показові приклади понесення відповідальності за відношення до тіньової діяльності та корупцію на найвищому рівні. Необхідно:

- посилити фінансову грамотність серед населення через проведення круглих столів, лекцій, тренінгів. Створювати додаткові фінансові стимули для використання новітніх платіжних засобів, що сприятиме податковій культурі та легалізації бізнесу для підприємців;
- створити незначні короткострокові податкові пільги для користувачів карток та підприємств, що розвивають цю сферу;
- забезпечити умови у банківському секторі, за яких використання готівки при проведенні платежів буде менш вигідним за безготівковий варіант шляхом встановлення, під наглядом НБУ, більш високих процентних ставок за обслуговування та зняття готівки (наприклад, зараз Приватбанк має 4%, Ощадбанк – 0%);
- надати умови повсюдного вільного доступу до банківських терміналів.

Встановити відповідальність фіз. осіб за перевищення граничних сум розрахунків готівкою та скоригувати Постанову №210 з метою нівелювання можливості використання тіньових схем перевищення граничних сум.

На нашу думку, важливо проводити ретельні щорічні перевірки діяльності дилінгових центрів та інших посередників на фондовому та валютному ринку. З урахуванням відповідних законодавчих змін, посилити контроль за такими організаціями з боку НКЦПФР.

Позбавлення страху перед кіберзлочинністю та можливість використання картки або мобільного телефону у більшості варіантів оплати, також має стати стратегічною ціллю процесу детінізації в Україні.

Перспективи подальших досліджень. Лише на схемах з ОВДП держава втрачає значні кошти з бюджету. Допустимо робити припущення у відношенні тіньової економіки, що навіть приблизні підрахунки не враховують колосальні втрати від невикритих схем, які в реаліях сучасної України є і активно розвиваються. З чого можна

робити висновок про необхідність подальшого аналізу, з повним оглядом діючих у схемі суб'єктів і використаних ними інструментів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Emerging from the shadows The shadow economy to 2025. Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy.pdf
2. Loschky J., Ray J. Europeans Give Banks Little Credit [Електронний ресурс] / J. Loschky // Gallup, Inc., 2014 – Режим доступу: <http://news.gallup.com/poll/174836/europeans-give-banks-little-credit.aspx>
3. Індекс ефективності банківської системи 2017. Асоціація захисту банків [Електронний ресурс]. – 2017 . – Режим доступу: <http://azbank.com.ua/>
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Національний банк України: «Економічні та фінансові показники України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36728
6. Концепція проекту НБУ «Cashless economy», Київ, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>
7. Національний банк України: «Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
8. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 / F. Schneider // Johannes Kepler Universität Linz, 2014, - 24 p.
9. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: «Річний звіт за 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/zvit-komosii-2016-ukr-web.pdf>
10. Ухвала Печерського районного суду міста Києва клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів по справі реалізації ОВДП на користь ПАТ «Банк 3/4»: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58558282>